ISSN 0281-9864

Språket som bärare av medvetande

Inger Bierschenk

Lund University
Sweden

KOGNITIONSVETENSKAPLIG FORSKNING

Cognitive Science Research

Språket som bärare av medvetande

Inger Bierschenk

1988 No. 24

Communications should be sent to:
Bernhard Bierschenk
Department of Psychology
Paradisgatan 5
Lund University
S-223 50 Lund, Sweden

Abstract

The purpose of the discussion in this article is to give an evolutionary background to a method developed for the analysis of language seen as expression of intention and morality. The method is named " Perspective Text Analysis ". This name indicates that beyond the physical dimension of a text there is a metaphysical one, which can be discovered by a formal mechanism. The cue component of this mechanism is the Agent, which controls the perspective of the text. It has developed as a consequence of the shift from object (culture) as governor to mentality as governor of human action. It is argued in this article that controlling the Agent in a text analysis is the only possible way of controlling consciousness. The main point put forward is that consciousness is bound to syntax. It follows that lexically carried linguistic information cannot be used for intentionally based text analyses.

Introduktion

Diskussionen i denna artikel bygger på uppfattningen att det naturligt producerade språket är vårt enda instrument för utveckling och förmedling av medvetande. Med medvetande avser jag en process som kommer till stånd i samspelet mellan kultur och mentalitet. (Jfr medvetenhet, som skulle avse tillståndet eller resultatet av en sådan process.) Dessa båda dimensioner bärs fram av språket. Den kulturella avser de ritualiserade mönstren medan den mentala avser det avsiktliga ordningsskapandet i de kulturella yttringarna. Ur ett lingvistiskt perspektiv kan man säga att den kulturella dimensionen är lexikalt förmedlad. Alla språkliga yttranden vilkas avsiktlighet fryses och konserveras tappar sin mentala innebörd. Den mentala dimensionen förmedlas syntaktiskt. Först när syntax är urskiljbar går det att särskilja mentalitet från kultur.

Medvetandet är också en fråga om kontroll. Genom att studera språket som en funktion av kultur och mentalitet har vi möjlighet att upptäcka var kontrollpunkten (eller referenspunkten) ligger och därifrån bestämma graden av medvetande (styrning). Språket kan sägas spegla medvetandet i tre faser, som jag vill benämna (1) extern kontroll, (2) intern kontroll och (3) mental kontroll. Styrmekanismen i fas (1) är det objektivt givna, så som det är ekologiskt eller socialt fastställt. I fas (2) är kontrollpunkten subjektiverad och styrmekanismen är sensationer (eller emotioner). Den mentala styrmekanismen (3) är självreferensen. Kontrollpunkten är här autonomiserad, vilket innebär uppfattningen om subjektet som ansvarig agent. Ju mer objektiverad (externaliserad) kontrollen för vårt tänkande och handlande är, desto mindre medvetande uttrycker vi. Även om man betraktar de tre kontrollfaserna som historiskt utvecklade, betyder det inte att vi alltid befinner oss i den senast utvecklade fasen. Språket bär möjligheten att aktivera alla tre beroende på kontexten.

Slutligen kan medvetande också uttryckas genom graden av perspektiv (eller spatialitet). Perspektivet är en språkproducents förhållningssätt till det fenomen som uttrycks. Man kan säga att perspektivet är en produkt av syntaktisk differentiering och ut-

vecklingen av kontroll. Därmed vill jag ha sagt att perspektiv är fråga om en inre kvalitet som bara kan utvecklas och förmedlas samtidigt med en tidsuppfattning.

Jaynes (1976) ger en evolutionär bild av vad som kan tänkas ha frambringat och utvecklat medvetandet (hans term " subjective consciousness "). Det är ett mångfasetterat verk ur vilket jag hämtat kulturhistoriska fakta. Jaynes diskuterar sitt ämne ur psykologisk synvinkel och när han refererar till språkliga vittnesbörd kommer innehållsliga aspekter i förgrunden. Min avsikt är att diskutera den språkliga synvinkeln på medvetande. Genom att anlägga ett evolutionärt synsätt på den språkliga formen vill jag visa att en modell om språk måste vara en modell om människan och att en lingvistisk modell inte nödvändigtvis är en modell om språk.

Det objektiva imperativet

Ekologisk kontroll

Primärt för människans överlevnad är förmågan till ekologisk orientering. De första språkliga uttrycken refererade till enkla externa observationer. Mentaliteten, i den mån det går att tala om en sådan, styrdes av en ledare och bestod i en varning som utvecklades till ett rituellt beteende och formaliserades språkligt. Ett varningsrop indikerar ju en intention, som är förutsättningen för en kommunikationsrepertoar. Jaynes föreslår att upptakten var en suffigerad modifierare som genom differentierat vokalljud talar om ifall en fara finns i närheten eller längre bort. Om vi kallar en fara för " wa ", kunde den omedelbara faran ropas " wahee! " och den mindre hotande " wahoo! ". Artikulationsstället får därmed sin ekologiska förklaring. Suffixen skulle därefter kunna användas i andra sammanhang med samma indikation.

När beteendet behövde bli mer kontrollerat, t ex vid jakt, kan behovet av kommandorop tänkas ha utvecklats ur modifierarna, t ex instruktionskommandot " skarpare " till en jägare som slipar sin flintyxa. Först när vissa grundläggande beteenden hade formats och dessa två uttryckstyper därmed hade stabiliserats, utvecklades namn på omgivningen. När faran namnges till att heta " wah ee " för nära befintlig tiger och " wab ee " för björn, har vi fått

fröet till en civilisation, som fortskred med namn för hushållning, boplatser, tillverkning, etc. Utvecklingen har då nått fram till tiden för grottmålningarna (mellan 25 000 och 15 000 f. Kr.). Det finns arkeologiska bevis för att pannloben snabbt utvecklades fr o m denna tid, vilket innebär början till hjärnans språkcentra.

Det medium med vilket utvecklingen till en civilisation kunde ske var det auditiva uttrycket. Den icke medvetna människan måste upprepa (memorera) den hörda instruktionen ideligen, t ex " skarpare ", " skarpare ". På så sätt kunde hon fullgöra uppgifter (arbete), trots att hon inte hade någon vilja eller tidsuppfattning. Men genom hjärnans anpassning till ett tvåkammarsystem (Jaynes term " bicameral ") frigjordes en avdelning som kunde frammana ljuden av ledarens ord och bevara dem.

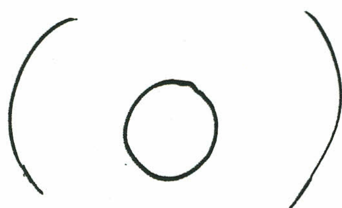
Mellan ekologisk företeelse och dess kontrolluttryck råder minsta möjliga spatialitet. Det kan illustreras så som i Figur 1. Ingen som inte känner till den kultur där ordet " marduk " förekommer kan förstå ordet på annat sätt än att det betyder " berg " när det uttalas i den ekologiska kontexten. Detta är den kulturella (lexikala) tolkningen. Men om berget samtidigt symboliserar en gud, blir namnet " Marduk " i samma ekologiska kontext något mentalt och kan tolkas dynamiskt, t ex som " Marduk! ", vilket skulle kunna avse en varning eller åkallan. Är vi bekanta med de ritualer som brukar utspela sig i den ekologiska kontexten, vet vi vilken intention uttrycket har. Men om kontrollen, som här, är helt extern, fungerar uttrycket som ett perspektivlöst objekt som kräver vår närvaro i yttrandeögonblicket för att fungera som språkligt meningsfullt.

Social kontroll

Konsten att leva i städer av sådan storlek att inte alla kände varje annan person bar fram det kommunikationssystem vi idag kallar språk. Gruppbildning och social kontroll nödvändiggjorde en kommunikation som kunde skapa ordning bland gruppmedlemmarna. Det gjorde man genom namngivning. Jaynes (1976, s 135) föreslår att denna utveckling startade mellan 10 000 och 8 000 f. Kr. Ett namn är en individuell referens, vilket är förutsättningen för

marduk

Figur 1. Objektstyrning: Lexikologisk kontroll

att kunna tala om någon i hans frånvaro. Det var också förutsättningen för ett en hövding skulle kunna utöva kontrollen utan ögonkontakt. Den intention som memorerades förknippades med en särskild person som kändes igen på rösten. När en inre röst framkallas för att styra handlingsmönster kallas det hallucinering, idag betecknat som sjukdomstillståndet schizofreni.

När en hövding dog fortsatte hans röst att höras. I många kulturer har vi än idag seden att begrava någon två gånger, andra gången när rösten tystnat. En hövdings död skapade en levande gud och hans grav var början till tempelbygge. Utvecklingen är då framme vid ca 3 000 f. Kr. Individer med lågt medvetande har låg stresstolerans och således låg tröskel till hallucinatoriska föreställningar. Denna period utmärktes av frekvent hallucinering av gudaröster. Samhället var en organisation med ledare (gud, kung) och ledda (kollektiv), då människorna betedde sig som automater, fria från tvånget att välja. Perioden kallas därför också för guldåldern. Men det är inte längre tillbaka än att det går att förklara varför det då och då uppstår rörelser som försöker återskapa sådana tillstånd av omedvetenhet.

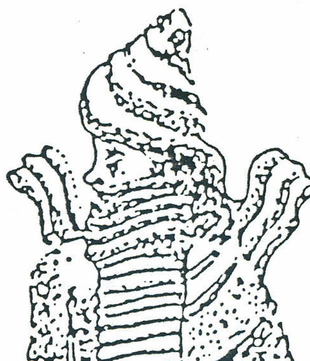
Den intressantaste förändringen i mentaliteten genom de sociala systemens uppkomst är maktspråkets markering genom kommandot (skilt från instruktionen). Den sociala kontrollen ger upphov till att kategorier för beteende inträder i föreställningsvärlden. Skillnaden mellan verb och namn var dock än så länge inte så distinkt som den så småningom blev. Ett nominalorienterat språk kan betraktas som ett förstadium, eftersom distinktionen mellan lexikal och syntaktisk dimension inte fullt framträder. De första skrivtecknen som ristades under denna period var försök till avbildningar av de auditiva signalerna, s k gudatal, i kilskrift. Det vär en kulturell prestation. Att dessa tecken inte kallas för skrift beror antagligen på deras låga spatialitet, dvs de är hårt knutna till en viss stads kultur och fungerade som signaler till kollektiv rösthallucinering på offentliga platser. Det objektiva fenomenet var själva utövandet.

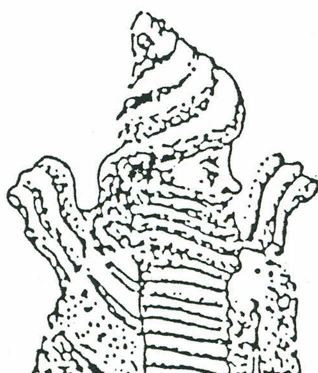
För den paradigmatiska beskrivningen av den objektstyrda kulturen i social funktion använder jag den kända avbildningen av

Hammurabi av Mesopotamien (omkr. 1750 f. Kr.) när han hallucinerar kommandon från Marduk, stadsguden av Babylon. Hammurabi var s k steward-kung till Marduk, vilket betydde att allt han företog sig i sitt ämbete styrdes mentalt från guden. Kultur och mentalitet var således ett, den objektivt givne (oifrågasatte) guden var den inre rösten, vilket fick till följd att Hammurabi inte kunde särskilja sig från Marduk. Denna frånvaro av spatialitet illustreras i Figur 2 med ett kommando vars initiativtagare och utförare inte är separerad i den lingvistiska formen. kommandot " Lyssna " fungerar här som en signal till ett beteende, dvs som en förmedlare mellan befallningen och målet. Man skulle lika gärna kunna kalla " lyssna " för ett nomen som står för företeelsen, dvs lydnad. Den infinita verbformen tillhör det icke medvetna planet, där jag- eller tidsuppfattning saknas. Det är inte svårt att tänka sig att vår vanliga uppfattning om en infinit verbform härrör från föreställningen om ett beteende som uppnåbart mål. Det är troligt att verb genererats ur nomen, t ex att " vara" ursprungligen betydde " liv " (Jaynes, 1976). På så sätt kan ett tillståndsverb som " vara " uppfattas som aktivt genom att det signalerar något levande, såsom i Pāṇinis beskrivning av sanskrit (Rocher, 1964).

Denna sammansmältning av kultur och mentalitet känner bara det objektivt givna och fordrar inget perspektiv för sitt verkningssätt. I det avbildade förhållandet Hammurabi - Marduk bör Hammurabis vänsterställning ses som symbol för den kulturella dimensionen och Marduks högerställning som symbol för den styrande mentaliteten. Mentalitetsmarkeringen att de båda står i ett hypnotiskt förhållande ger en möjlig etymologi till ordet " förståelse " (feng. " vorstanden ") (B. Bierschenk, 1986), nämligen ett avsiktligt lyssnande till en makt som befinner sig utom ens egen kontroll. Paradigmatiskt urskiljbart blir förhållandet steward-kung - gud när andra än ledargestalterna lydde sina egna röster. Då blev det nödvändigt att bringa ordning bland gudarna och underordna folket denna ordning. Denna hierarkisering är upphovet till prästerskap. Förhållandet kan illustreras genom att steward-kungen intar gudens plats (Fig. 3). Nu är det han själv som styr, dvs

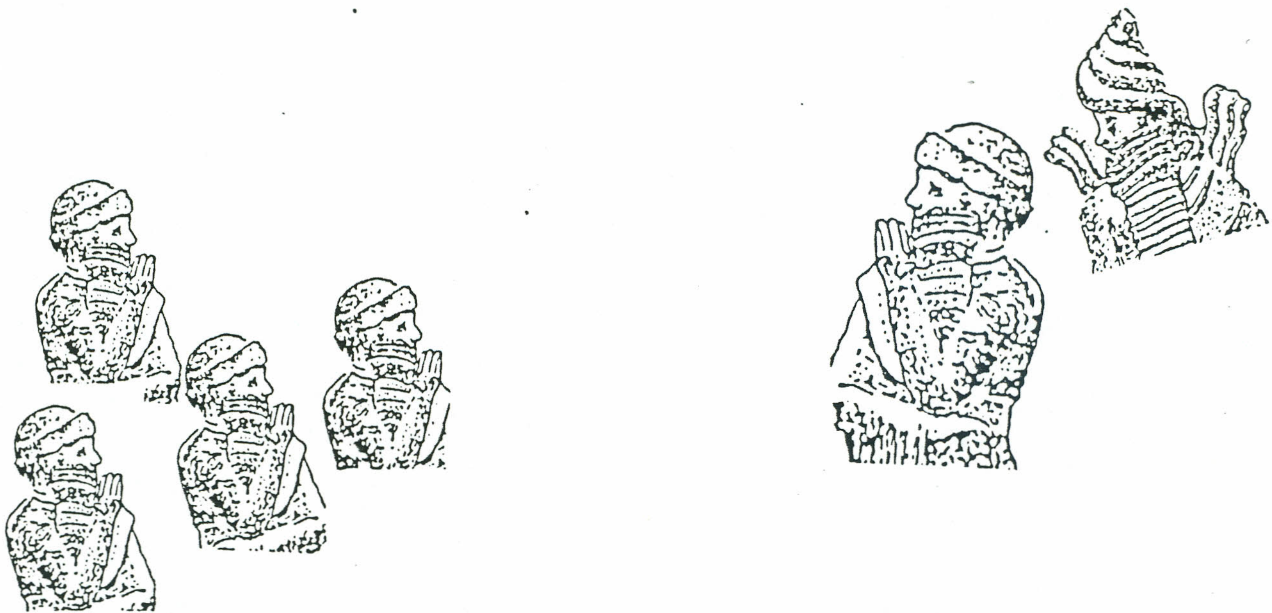

Lyssna

(O)

Figur 2. Objektstyrning: Implicit referenspunkt

(S ⟵ O)

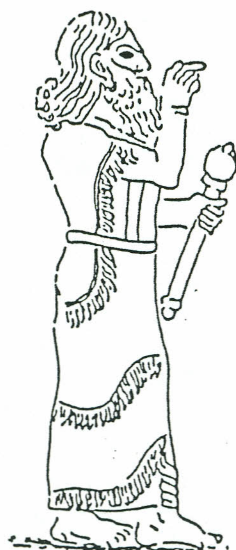
Figur 3. Objektstyrning: Kontroll av subjektet

utövar mentalitet istället för att vara förmedlare. Han har separerat sig från sina undersåtar, som utgör kontrollpunkten. Denna mentalitet skulle bevara folkets omedvetenhet. Uttrycket fungerar som social kontroll som fortfarande är externt definierad. Här finns än så länge ingen fullständig (medveten) syntax. Utsagorna som utgick från det objektivt givna var predikat som bestod av gärningar eller egenskaper som undersåtarna blev underkastade. Predikaten blev början till lagstiftning, t ex i form av ett bud " Folket skall lyssna på Hammurabi och lyda hans bud ". Jag har använt symbolen S för subjekt i den konkreta latinska betydelsen " underkastad " (" subiectum "). Det understryker komponentens kulturellt passiva förhållningssätt. Hammurabi är fortfarande objektivt given (inte vald) symboliserad genom Marduks mentala funktion. Det råder en viss spatialitet genom hierarkiseringen men perspektivet är skenbert. Hammurabis mentala funktion vis-à-vis undersåtarna kan nämligen lika väl bytas ut mot en kulturellt passiv vis-à-vis guden. Detta kan prövas genom att kommatecken sätts in efter " Lyd ", vilket gör namnet till direkt tilltal.

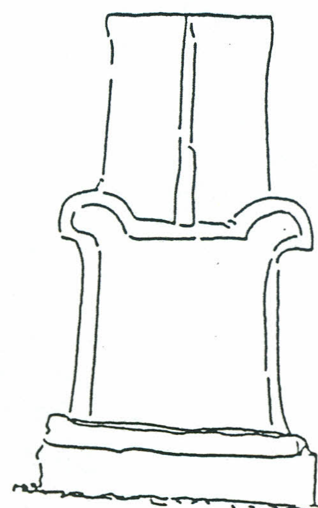
Passivrevolten

Några århundraden efter Hammurabis tid var människans natur fortfarande uppdelad i två delar, en exekutiv som kallas gud och en lydande som kallas människa. Men genom kung Tukulti Ninurta I inträffade en dramatisk förändring (ca 1230 f. Kr.). De altarscener som presenterar kungen har ingen närvarande gud som i fallet Hammurabi, tronen är tom. Kilskriftdokument berättar om hur de babyloniska gudarna blir förtretade på kungen för hans ouppmärksamhet och lämnar städerna och deras invånare utan gudomlig ledning. Denna kulturella och mentala förändring kan vara ett tecken på att bikameraliteten är på väg att brytas och medvetandet på väg att bryta in.

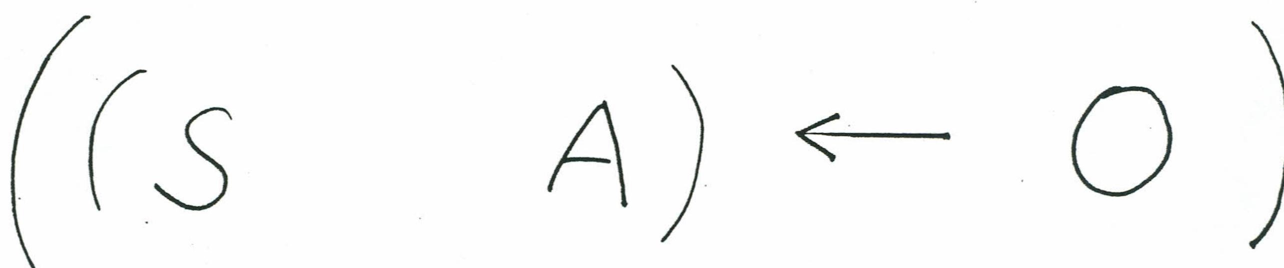
Om man håller sig till perspektiv eller spatialitet som tecken på medvetande, finns det förutom den tomma tronen ytterligare sådana tecken i Figur 4. Bilden visar Tukulti i två skepnader, den första där han är på väg mot tronen, den andra då han knäböjer. Bilden är ett försök att illustrera en abstraktion: gudamentali-

hånas Tukulti Tukulti

Figur 4. Objektstyrning: Framträdande av kausal agent

teten är frånvarande och den kulturella kontrollen uppvisar bristande respekt.Det språkliga uttrycket är bara halvvägs till en fullständig syntax, uttytt så att den objektive Tukulti hånar sin passivitet genom den aktive Tukulti. Han har därmed gjort sig till instrumentell agent (A) och kan sägas ha perspektiv på sin egen funktion. Såtillvida är detta en början av en förflyttning av kontrollpunkten inåt. Men Tukulti är objektstyrd och har inte förmåga att dra ut konsekvenserna av sin protest. Den inre parentesen förblir, trots spatialitet, ett uttryck för makternas kontroll. Agenten ska närmast betraktas som kausal.

I traditionell syntaktisk analys av passivsatsen är denna dubbla funktion stadfäst, vilket understryker att kontrollpunkten fortfarande är subjektet, som är utsatt för krafter eller makter (" Tukulti hånas av Tukulti ") som vi inte alltid har kontroll över. Den mentala styrningen är något externt om än inte alltid synligt, och det är möjligen på grund av denna intransparens som något omedvetet agentivt måste infereras. Denna agent fungerar som instrument för det objektivt givna och kan spåras tillbaka till den period av sociala omvälvningar som följde på att gudarna inte längre konkret, i kungagestalt, behärskade samhällena. Genom ökad stresstolerans hördes rösterna mindre ofta. Istället lyssnade man till de fysiologiska reaktionerna på ansträngningen att framkalla hallucinationer, t ex hjärtklappning och häftig andning. Ju mera sällan gudarna hördes, desto oftare togs de fysiologiska reaktionerna för gudafunktioner, dvs det var kroppen som styrde de händelser människorna var utsatta för. Internaliseringen av kontrollpunkten kan åskådliggöras med ett par exempel ur Iliaden (Jaynes, 1976, ss 261-265).

" Thumos " var ursprungligen beteckningen för en externt uppfattad aktivitet. Det är mycket frekvent i Iliaden, särskilt i krigsscener där det berättas hur någon krigare orsakar någon annans " thumos " att avta. Den internaliserade betydelsen blir kopplad till en stressfunktion, vilket betyder att den inre känslan när t ex blodtrycket stiger och muskler dras samman tas för själva aktiviteten. Ett annat väsentligt ord i Iliaden är " phrenes ", som betecknade lungorna. Det associeras genom internalise-

ringen till förändringar i andningen som också är beroende av extern stimulering. Därav kommer uppfattningen att " phrenes " registrerar händelser och är behållare för information. Länge trodde man att sätet för " phrenes " (ung. mellangärdet eller magtrakten) var sätet för liv. Det överflyttades senare till sätet för " thumos " aktivitet, dvs " kradie " eller " kardie ", alltså hjärtat, en uppfattning som varit synnerligen seglivad.

Emotionell kontroll

Genom upptäckten av det inre rummet skapades förutsättningen för kulturell utveckling, nämligen analogibildning. Att fysiologi är något till omedvetenhet grundläggande kan ges många exempel på, såsom att " en stad har puls ", att " växter andas " och att " tiden går ". Genom att förstå de fysiologiska reaktionerna hos sig själva fick människorna ett instrument för att förstå andra människor och uppträda mot andra " som om " de var dem själva. Man kan säga att de främsta kulturbärarna i språket är " jag " och " du ", eftersom de är förutsättningen för parbildning och utveckling av livsvilja. Saphos diktning är ett bevis för en brytningstid där namn för de inre organen står för vissa känslor som förebådar en sammansmältning mellan " soma " och " psyche ". Jag-spatialiseringen är en förutsättning för berättelsen som kulturform och därmed för bevarandet av det kulturella minnet. Att minnet är starkt fysiologiskt förknippat visar ju metern, den rytmiska skanderingen av poesi, ballader, skillingtryck, etc., som i sin mest suggestiva form härmar hjärtrytmen. De öden som skildras i schlagern är avsedda att " beröra " oss.

Det jag här har kallat jag-analogi benämns också dualitet. Mentaliteten uttrycker sig nämligen i att den egna personen projiceras till du-referenten. Då jag och du är likadant utrustade och lyder eller lider under samma känslor, är vi båda subjekt. Medlidande och medkänsla föds alltså först genom analoga jag-uppfattningen. Det är t ex innebörden av det lidande jaget som blivit psykoanalysens objekt. Undersökningsobjektet behandlas följdriktigt som subjekt och blir föremål för analytikerns förståelse genom dennes kännedom om sig själv. Denna syntax för tankarna tillbaka till Hammurabi, eftersom någon passivrevolt inte har full-

följts. Den skulle ha krävt att subjektet görs ansvarigt för egna handlingar. Men det är inte fallet. Snarare är subjektet utsatt för eller involverat i händelser för vilka de inte kan krävas på något ansvar.

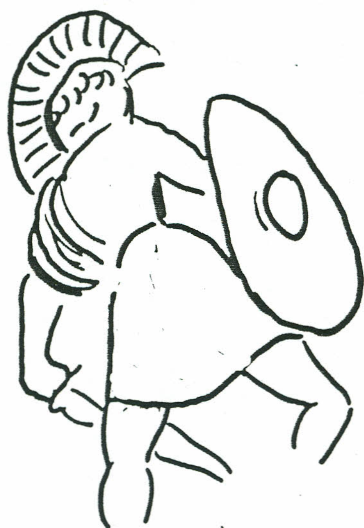
Inte heller den lingvistiska analysen aktiverar subjektet mentalt. Figur 5 visar en modell för intern kontroll. Det språkliga uttrycket anger dualitet, dvs en ömsesidig likhet mellan två. Sambandet brukar indikeras som kausalt i så måtto att en händelse länkas obönhörligt till en annan händelse, vilket är den typiska berättarmentaliteten i episka verk som Iliaden. Perspektivet är inget annat än en projicering av subjektets känslor på objektet så att subjekt och objekt smälter samman. Något paradigmskifte är det alltså inte fråga om.

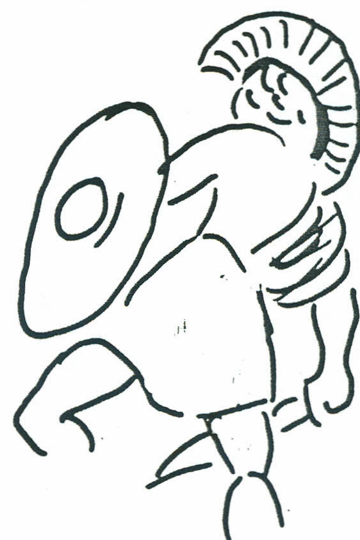
Alternativet när samma fenomen analyseras med konsekvenstänkande som grund ges i Figur 6. Exemplet uttrycker tiden som grundläggande för en rättsuppfattning. Den första relationen ses här som tidsmässigt föregående och sammandrabbningen " jag dig " som konsekvensen, vilket hade varit passivrevoltens logiska följd: du som började svarar för följderna. Härigenom tillförs relationen en moralkomponent. I nordisk kulturtradition uttrycks genom den omvända ordföljden den mentalitet som skiljer mellan ansvarig och förfördelad, där den förfördelade tar sig rätten till vedergällningsaktion utan att själv behöva stå till svars. Samma analys på ett anglosaxiskt exempel (" ... then I hurt you ") ger anledning att åtminstone spekulera över vad den syntaktiska skillnaden står för.

Denna asymmetriska relation anges genom det perspektiviska i att styrning och kontroll är skilda åt. A står för den ansvarige agenten som här är styrkomponent, till skillnad från agenten Tukulti som är oförklarlig i sin kultur.

Logiseringens sidospår

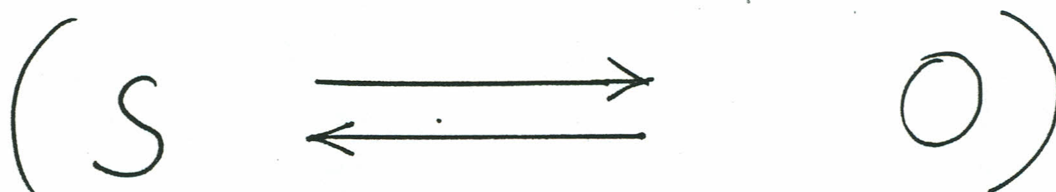
Den revolt som Tukulti inledde påskyndades inte av att gudarna försvann " i molnen ". Orakler och teckentydare var under en längre tid anlitade för att uttyda gudarnas vilja. Men det blev allt vanligare att medierna meddelade skilda budskap, som måste uppfattas som gudagräl. Var språket gudarnas eller människornas?

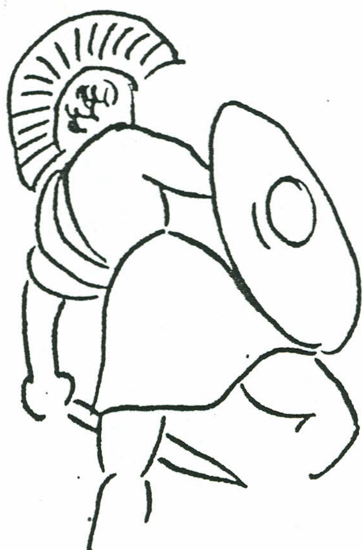

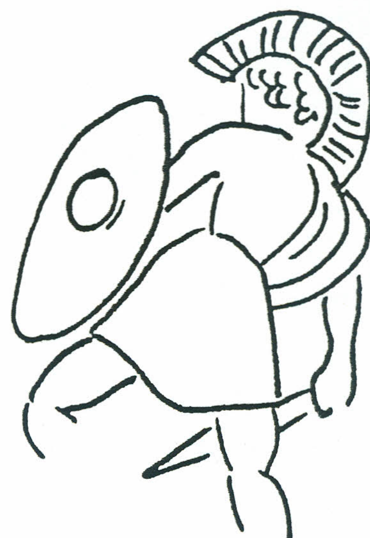
du sårar mig

jag dig

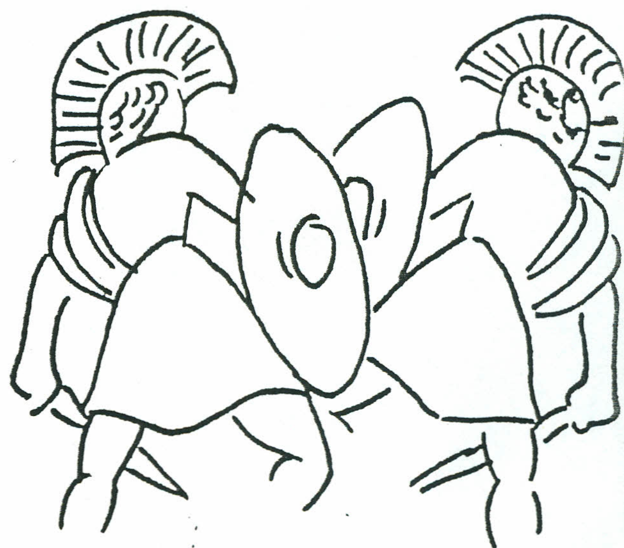

Figur 5. Objektstyrning: Dualitet som subjektprojicering

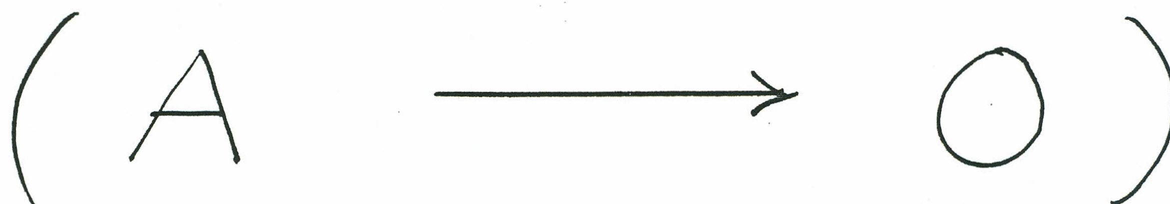

du sårar mig

så

jag dig

Figur 6. Agentstyrning: Framträdande av intentionalitet

De grekiska filosoferna var de första att inse att människans språk berättar om människan själv men kunde inte utnyttja den vetskapen till människans förmån. I sin tro på något ovan molnen, dvs något rent, universellt och opersonligt, tog de på sig uppgiften att frigöra språket från subjektiviteten och återskapa den objektiva styr- och kontrollpunkten. De uttalade sig om språket som kulturellt objekt och likställde därigenom kultur med mentalitet, dvs den predikatlogiska mentaliteten. Den försöker nämligen visa att en kategori av en viss kulturell företeelse predicerar samma mentalitet som den klass den tillhör. Med logikern som styrkomponent upphöjs alltså det hypnotiska förhållandet mellan Hammurabi och Marduk till en slags mentalitetens naturlag.

Det mentala imperativet

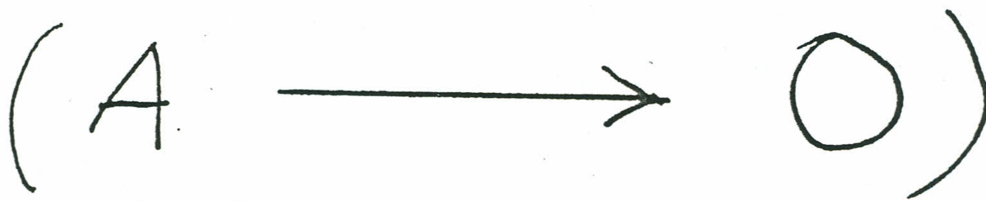
Från och med 500-talet f. Kr. kan vi tala om en mentalitet som börjar likna vår. Med Solon av Aten inträder en brytningstid. Han representerade en typ av ledare som inte behövde rösterna i sin dagliga gärning utan litade på sitt eget omdöme. Denna " avdivinisering " av styrfunktionen krävde en mental styrka, som naturligtvis inte kunde få något kulturellt genomslag utan folkets insikt. De kulturella och mentala omvälvningar som manifesterades från och med denna tid måste betraktas som revolutionära. Prestationen ligger i övergången från det analoga betraktelsesätt som varit rådande till ett metaforiskt. Sokrates var den som på det kulturella planet försökte få folket i Aten att inse sina möjligheter att veta något genom egen tankeförmåga och att lämna de kausala, ödesmättade skeendena därhän. Insikten att vetandet utgår från oss själva och att vi står i ett metaforiskt förhållande till vår existens är både ett dilemma och en utmaning.

Den handlingskraft som mentaliseringen frammanade är inte längre styrd av " thumos " eller " kardie " utan av " noos(nous) " som i dikter av Solon har funktionen av ett mentalt fenomen och som närmast kan liknas vid begreppen medvetande, samvete eller moral. Med devisen " Känn dig själv " kan illustreras hur det gamla paradigmet förändras. Eftersom Sokrates var den argumenterande agenten för denna devis, om än inte upphovsman, får han stå för den i exemplet (Fig. 7). Vad som uttrycks här är det paradigma-

Känn dig själv

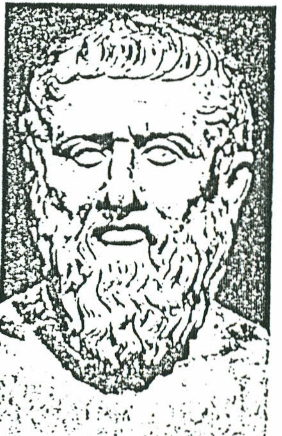

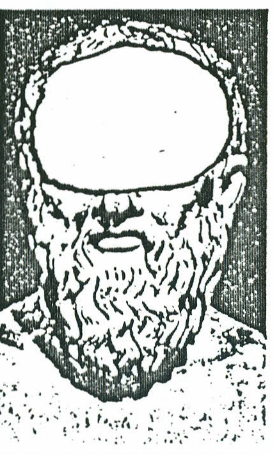
Figur 7. Agentstyrning: Identitet mellan agent och objekt

tiska skiftet. Du själv är din egen styr- och kontrollpunkt. Agent (mentalitet) och Objekt (kultur) finns i sammma organism, vilket är något helt nytt. Tukulti kom bara en bit på väg, eftersom hans agent genom den kausala funktionen är analog med det objektivt givna. Den nya agenten har ansvar för både handling och tanke. Jag menar att vi före detta skifte bara kan tala om beteende respektive händelse som beteckning på aktivitet. Den handlande Sokrates objektiverar sig själv genom att perspektivera sin egen mentalitet (introspektion). Därför är verbets innebörd inte längre fysiologisk, även om det på svenska kan verka så. Men till " känna " knutet till sensationer hade objektet lämpligen varit enbart " dig " (alt. " din kropp ") och knutet till emotioner borde det ha varit " ditt jag ", som är dualitetens ena pronomen. Själv-begreppet är emellertid mentalt och då ska verbet förstås i sin metaforiska innebörd för vilken vi på t ex engelska kan använda " know ".

En annan iakttagelse angående mentalitetens kulturanknytning vill jag binda till själva satstypen. Den lingvistiska termen är imperativ. Det är värt att komma ihåg att västerländsk grammatik först föddes under denna tid i Grekland (Aristoteles) och att därför termen kommando inte tycks adekvat. Kommando och imperativ är visserligen materiellt analoga men imperativet har dessutom betydelsen av pliktbud (jfr Kants kategoriska imperativ) som kräver en ansvarig (moraliskt handlande) agent och inget subjekt. Imperativets handling är ett förhållningssätt som en agent intar. Detta förhållningssätt innebär att perspektivet egentligen blir oändligt och endast begränsat av den egna tankerymden. Vi ser också i modellen att den som utför handlingen är den som påbjuder den. (Jag erinrar här om att just Sokrates levde som han lärde.) Detta paradigmatiska faktum har långtgående konsekvenser för operationaliseringen av modellen.

Sokrates metod var att genom frågor få fram att det var han som var vetaren. Vilken slutsats kan vi dra av detta? Inte den vanliga, nämligen att en fråga kan delas upp i ett antal påståenden utan snarare att frågan inrymmer påståendet i paradigmatisk mening. Detta illustreras i Figur 8. Om Sokrates ställer frågan

Figur 8. Agentstyrning: Frågan som medvetandeindikator

" Varför frågar du " till Platon, så anlägger han ett perspektiv på deras förhållande. Platon är för honom i det ögonblicket det mentala objektet, än så länge icke-vetaren, som emellertid i ett tidsperspektiv och i dialog med Sokrates blir en vetare av samma dignitet. Möjligheten finns där a priori. I Sokrates metaforiska objektivering av Platon inryms således hans uppfattning om den andres introspektion. Platons med-vetande uppstår i den dialektiska processen, förutsatt att han vill veta. Hans svar, t ex "Jag vill veta " kan därför sättas in i frågeformen för att belysa dels hans eget ansvarstagande i form av mental beredskap, dels den ovetskap han vill bearbeta.

Det bör framgå ur denna illustration att svaret finns hos Sokrates. Men det är inte tillräckligt att observera dennes kulturella handlingar på torgen i Aten för att Platon ska komma underfund med hans vetande (den högra parentesen). Han måste komma åt hans mentalitet, dvs komma åt vad som gör att Sokrates ställer frågorna som han gör (den vänstra parentesen). Den argumentering som utvecklas i dialogen definierar vetande och medvetande genom den mentala samverkansprocessen. Dialogens två texter är således förutsättningen för en självständig text. Jag vill betrakta frågan som formell styrkomponent för textbegreppet.

Så som vi känner antikens kultur och mentalitet går det att betrakta deras vetande och medvetande som tämligen personbundet. Sådana yttringar idag kallas kult. Vetandet är idag specialiserat, samtidigt som det allmänna medvetandet både har breddats och fördjupats. Om vi ser Sokrates som representant för vetandet och Platon för medvetandet, så är Platons skrifter utgångspunkten för en (med)vetandespiral vars svängningar vi fortfarande är delaktiga i. Varje text (medvetande) är ett transformerat vetande. Det som modern textdiskussion kallar intertextualitet tycks avse transferering. Problemet för modern textanalys är att utveckla en metod för kontroll av (med)vetandet när det är avpersonifierat. Det är här som det metaforiska paradigmet kommer till bärande.

Textagenten

Text kan definieras som sammansmältningen av fråga och svar. Till skillnad från dialogen är den empiriska agenten en-tydig.

Texten är därmed att betrakta som en transformation av en dialogsituation vars exakta kulturella förankring i tid och rum inte är genomskådlig. Det transformativa steget från talhandling till text innebär att det är mentalitet som perspektiveras. Vi ska alltså inte vänta oss att det på Sokrates och Platons plats i i frågeschemat dyker upp alternativa personer för att markera upphovet till alla argument. Det vore en omöjlighet. Det signifikanta för en text är ju just att den verkar även om de empiriska agenterna är okända, eller kanske just därför. Ett sådant verkningssätt är bara möjligt genom att allt som människan skapar och ger namn åt blir metaforisk agent för henne själv. Om vi låter Platon i exempel 8 istället svara " Dina idéer intresserar mig " eller " Frågandet stärker mig ", så är idéerna agenter för Sokrates och frågandet agent för Platon. På samma sätt är agenterna metaforiska i förhållande till vilken textproducent som helst. Jag kallar dessa agenter " textagenter ". Det går aldrig att i förväg veta vilka dessa textagenter är.Funktionen att definiera dem har textproducenten själv i produktionsögonblicket. Denna handling manifesterar sig i verbet. Det metaforiska verbets funktion är att spatialisera agenten och hans mentala objekt.

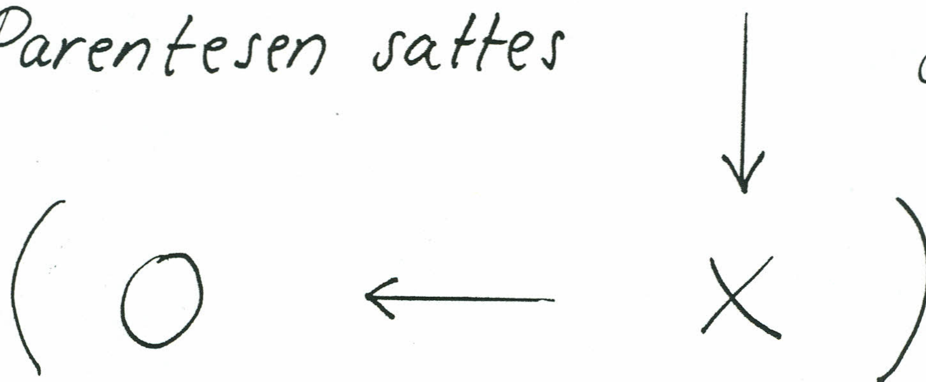
Textagenten manifesterar sig endast i påståendet, alltså svaret i schemat. I förhållande till den empiriska agenten representerar påståendet denne indirekt, vilket nu kan tolkas så att påståendeformen representerar medvetande. Den direkta representationen sker i imperativet, frågan (frågeords- och verbinledd) samt passivsatsen, vilka enligt det förda resonemanget representerar vetande. För en operationalisering av modellen har det visat sig väsentligt att behandla textagenterna som variabler och den icke textuellt närvarande agenten som invariabel. Den empiriska agentens (vetandets) perspektiv skiljer sig från textagenternas (medvetandets) i den meningen att det tar fram något djupt systemiskt som styr texten på ett metafysiskt plan. Men det är dess samverkan med det fysiska som ger mening.

Kant hade säkert ingen aning om att hans metafysik skulle kunna operationaliseras på text (Bierschenk & Bierschenk, 1986, a, b). Hans uttalande: " Jag känner bara stjärnorna över mig och

marken under mig " betyder att han bestämmer sitt förhållningssätt till tillvaron med referens till ett koordinatsystem. Vad är det annat än en bestämning av den yttre parentesen, som symboliserar de möjligheter och begränsningar som råder mellan personligt ansvar och realism. Modellen kan illustreras enligt Figur 9. Modellen visar att det har hänt mycket sedan Tukultis passivrevolt. Förhållandet mellan den fysiske Kant och hans mentala förhållningssätt är transcendentalt. Han själv är grundvalen för sitt handlande och genom att han bestämmer referenspunkten till sig själv kontrollerar han både den objektiva (orienterande) dimensionen och den agerande (intentionella) koordinativt.

Den moderna människan kännetecknas av att hennes handlingar inte alltid kan överensstämma med hennes inre föreställningar, beroende på systemiska begränsningar. I en text friläggs den inre dimensionen på så sätt att människor ger perspektiv på sitt eget handlande. Perspektivering syftar på en mental spatialisering, vars konsekvenser vi upptäcker genom spänningen mellan den vänstra och den högra parentesen. Genom utvecklingen av det metaforiska paradigmet ter det sig naturligt att textens objektiva dimension och den grund den vilar på uppvisar en spatial spännvidd som är beroende av vilka textagenter som kontrollerar den. Samspelet mellan A och O kan på det direkt observerbara planet te sig slumpartat ifall man förväntar sig att text är analytisk. Men text är syntetisk, och en syntes är fristående från variabelplanet (Hartman, 1967). För en analys av syntesen behövs det emellertid en kontroll av den syntetiska styrmekanismen på det sätt som illustreras i Figur 10. Denna styrmekanism är icke medveten, men genom analysen av textens kulturellt grundade dimension framträder den. Den opererar utifrån en textproducent, men dess resultat (emergensen) är inte personbundet. Det är lämpligare att betrakta texten som en representation eller reproduktion av ett förhållningssätt som kan vara omedvetet för textproducenten men vara uttryck för en gruppanda, företagsanda eller tidsanda, etc. I och med att flera personer kan inta samma textuella ståndpunkt kan de också ha samma perspektiv. Genom att erkänna Kants idé om något över-

av Kant

Figur 9. Agentstyrning: Moralen som styr- och kontroll-funktion

Kant satte parentesen

$X \rightarrow (A \rightarrow O)$

Figur 10. Operationalisering av agentfunktionen

ordnat, gärna kallat moral, som styrande för en text kan variabeln för detta överordnade (x) nyttjas vid textbearbetningen. Med denna nya medvetandegräns får vi ett mätinstrument avpassat för vår tids fenomen.

Perspektivisk textanalys

Varje språkanalys som utgår från att språk är något objektivt givet misslyckas med att kunna säga något objektivt om vad en text förmedlar mellan raderna. I varje språkligt objekt finns inbyggt en intention, en subjektiv komponent, som en analys måste kunna omfatta för att kunna kallas objektiv.

Jag har här försökt visa att det är syntaxen som bär den intentionella komponenten och att en intention kännetecknas av ett samtidigt uttryck för agent, handling och objekt. Den centrala modellkomponenten är Agent, som skiljer sig från det lingvistiska subjektet därigenom att den är metaforisk, dvs perspektivskapande. Denna egenskap kommer till bärande i textanalys på så sätt att komponenten som textuellt, fysiskt, närvarande (textagent) representerar en textproducent, medan den som textuellt frånvarande eller metafysiskt närvarande representerar ett förhållningssätt. Denna dubbla funktion hos agenten har jag bundit till två interagerande lingvistiska huvudformer för medvetanderepresentation, nämligen frågan och påståendet (svaret). Kriteriet som skiljer dessa åt är att frågan saknar ett perspektivhållande textelement framför verbet. (Frågeord har enbart organisatorisk funktion.)

Agenten är styrkomponent för textanalys när texten förstås som intentionell (mentalt betingad) handling. Frågan betraktas som mentalitetsindikator och inte som kulturell handling, såsom den framstår i t ex diskursanalyssammanhang. Problemet med kulturellt definierade språkanalyser är att form och funktion blandas samman, vilket gör att en text inte analyseras fristående från situationella betingelser. Detta kräver tolkning i analysskedet och därmed går det inte att hävda någon objektivitet. Genom att låta frågan som form definiera en text på så sätt att den markerar en platshållare för en icke i texten fysiskt närvarande agent sätter vi också en från textens fysiska representation skild gräns

(en yttre parentes) som objektiverar texten från det perspektiv som styr dess produktion. Ett konkret exempel på konsekvenserna är att alla lingvistiska satser uttryckta i frågeform, imperativ eller passiv förändrar det grammatiska subjektet, som är kulturellt (semantiskt) bestämt, till ett objekt. Detta är en mental förändring som har kunnat ske tack vare det metaforiska paradigmskiftet. Kultur är något som förändras mycket långsamt medan mentalitet kan förändras snabbt. Med " perspektivisk textanalys " har det utvecklats ett instrument med vars hjälp mentalitetsskillnader och förändringar kan urskiljas ur kulturellt likartade miljöer.

Referenser

Bierschenk, B. (1986). The cult of understanding. (Kognitionsvetenskaplig forskning, Nr 15). Lund: Lunds universitet, Psykologiska institutionen.

Bierschenk, B. & Bierschenk, I. (1986). Concept formulation. Part II. Measurement of formulation processes.(Kognitionsvetenskaplig forskning, Nr 11). Lund: Lunds universitet, Psykologiska institutionen. (a)

Bierschenk, B. & Bierschenk, I. (1986). Concept formulation. Part III. Analysis of mentality.(Kognitionsvetenskaplig forskning, Nr 12). Lund: Lunds universitet: Psykologiska institutionen.

Hartman, R. (1967). The structure of value. Foundations of a scientific axiology. Carbondale: Southern Illinois Press.

Jaynes, J. (1976). The origin of consciousness in the breakdown of the bicameral mind. Boston: Houghton Mifflin.

Rocher, R. (1964). " Agent " et " objet " chez Pāṇini. Journal of The Americal Oriental Society, 84, 44-54.

Illustrationer

Illustrationerna till Figurerna 2, 3 och 4 är bearbetningar från avbildningar i Jaynes (1976). Teckningarna i Figurerna 5 och 6 är stiliserade från Yngve Svalanders illustrationer till andra upplagan av Eva Hedén, Grekiska sagor, Almqvist & Wiksell, 1956. Illustrationerna till Figurerna 7, 8, 9 och 10 är fotografier

ur Karl Holzamer, Philosophie. Einführung in die Welt des Denkens, C. Bertelsmann Verlag, 1961.

Efterskrift

Artikeln är en bearbetning av ett föredrag jag höll på ett endagsseminarium om " Företagsandan - kultur eller mentalitet?" som anordnades av Stiftelsen för information om Ekonomisk Forskning i Lund (EFL) i samarbete med gruppen för kognitionsvetenskaplig forskning vid Lunds universitet den 22 mars 1988. Titeln på föredraget var " Kultur och mentalitet i språket ".